

(економічна й соціальна географія, фізична географія материків та океанів, краєзнавство, етногеографія, географія світового господарства), так і історичних (історія України, всесвітня історія) дисциплін.

Джерела та література

1. Бейдик О. О. Застосування активних методів при викладанні рекреаційно-туристичних дисциплін у вищих навчальних закладах / О. О. Бейдик // Туристично-краєзнавчі дослідження : зб. наук. ст. – К. : Ін-т туризму ФПУ, 2007. – Вип. 7. – С. 214–227.
2. Бейдик О. О. Застосування таблиць Шульте під час вивчення ресурсно-рекреаційного потенціалу Індії / О. О. Бейдик, О. В. Ільїна, Т. В. Грешнякова // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – 2013. – № 10. – С. 50–55.
3. Бейдик О. О. Застосування таблиць Шульте при вивченні рекреаційно-географічних дисциплін / О. О. Бейдик, Ю. В. Тертична // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 4 : Географія і сучасність. – 2011. – Вип. 14 (26). – С. 91–97.
4. Бондарчук Л. І. Методи активного навчання в курсі «Основи педагогічної майстерності» / Л. І. Бондарчук, Е. І. Федорчук // Вища і середня педагогічна освіта. – 1993. – № 16. – С. 51–56.
5. Володько В. М. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність як один з методів розвитку творчих здібностей студентів / В. М. Володько, Т. В. Іванова // Вища і середня педагогічна освіта. – 1993. – № 16. – С. 62.

Бейдык Александр, Ильина Ольга, Сигеда Маргарита. Использование психолого-педагогических технологий при изучении рекреационно-туристических ресурсов Запорожской области. Предложен ряд адаптированных к рекреационно-туристическим ресурсам Запорожской области и города Мелитополя таблиц Шульте и обоснованы возможности их применения в географических дисциплинах. Технология использования таблиц Шульте может быть применена как в классических географических (экономическая и социальная география, физическая география материков и океанов, краеведение, география мирового хозяйства), так и исторических (история Украины, Всемирная история) учебных дисциплинах. Предложен анализ сильных и слабых сторон адаптации таблиц Шульте к учебному процессу.

Ключевые слова: рекреационно-туристические ресурсы, Запорожская область, таблицы Шульте, учебные дисциплины.

Beidyk Oleksandr, Ilyina Olga, Siheda Margarita. The use of Psychological and Pedagogical Techniques in the Study of Recreational and Tourism Resources of Zaporizhia Region. A number of Schulte tables, adapted to recreational and tourism resources of Zaporizhia region and Melitopol, are offered since there is a reasonable possibility of their usage in geographic disciplines. The technology of application of Schulte tables can be used in classical geographic (economic and social geography, physical geography of continents and oceans, local history, geography of world economy) as well as historic (history of Ukraine, world history) subjects. The analysis of the strengths and weaknesses of the Schulte tables' adaptation to the learning process are represented above.

Key words: recreational and tourism resources, Zaporizhia region, charts Schulte, educational disciplines.

Стаття надійшла до редколегії
22.12.2015 р.

УДК 911.3: 903.7:316.23: 303.1:338.48

Віктор Патійчук

Специфіка класифікації релігійно-паломницьких турів

Узагальнено суть понять «релігійно-паломницький туризм» і «паломництво» й визначено співвідношення між цими науковими категоріями. Розглянуто методичні особливості проведення класифікації релігійно-паломницьких турів та вказано на специфіку таксономії основних видів і форм релігійного паломництва. Розкрито основні функції релігійно-паломницького туризму. Проаналізовано різноманітні наукові підходи до класифікації релігійно-паломницьких турів. Запропоновано авторську схему й принципи класифікації релігійного паломництва.

Ключові слова: релігійно-паломницький туризм, паломник, класифікація, функції паломництва, релігійно-паломницький тур.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із найбільш популярних і перспективних напрямів сучасного культурного туризму є релігійний, що має глибокі історичні корені. Першими релігійними туристами були середньовічні паломники, які подорожували задля духовного збагачення та забезпечення своїх культових потреб. Згодом до них приєдналися й інші категорії мандрівників, котрі переслідували цілі ознайомлення з культурою й традиціями віри інших територій. Проте були й такі, які відправлялись у релігійні подорожі, щоб гарно провести час, приємно поспілкуватися та дізнатися багато нового про минуле й сучасне чужих народів. У деяких релігіях, наприклад в ісламі, духовні подорожі до головних святинь – міст Мекки та Медини – є обов'язковими.

На сучасному етапі релігійно-паломницькі подорожі відіграють важливу роль у системі міжнародного й внутрішнього туризму. За оцінками фахівців, сьогодні оглядати релігійні пам'ятки щорічно відправляються понад 350–400 млн осіб у всьому світі [28]. Зараз релігійний туризм як соціально-культурне явище приваблює людей не тільки з релігійних причин, але й для вивчення особливостей життя й побуту інших народів, а також налагодження культурного діалогу з іноземцями. Нині все більш популярними стають подорожі на Святу Землю, Грецію, Росію, Францію, Італію та інші країни, які є релігійно-паломницькими центрами світового значення, що потребує наукової уваги й застосування певних наукових підходів до класифікації самих релігійно-паломницьких турів, що й зумовило потребу написання цієї наукової статті.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. На сучасному етапі розвитку туризмології питаннями дослідження проблематики паломницького туризму займаються різні науковці, як зарубіжні, так і українські. У розгляді релігійно-паломницького туризму помітну роль відіграють праці таких учених, як А. Бабкін [2], А. Алятіна [1], А. Кокотюха, А. Макаров, В. Сенін, Г. Симочко, О. Зеленова [7], К. Мазін [12], І. Круглова [10], М. Малерб, Н. Лівінська, Н. Шутенко, Є. Печериця та Є. Шарафанова [27], О. Бейдик, Н. Кочеляева [9], О. Браславська, О. Воронцова, О. Любіцева [11], О. Мілашовська, П. Пучков, О. Недавнія, Т. Прокопенко [27], О. Чміль, П. Ричков, П. Яроцький, Р. Шевченко, В. Гаворескі, А. Джаковскі, А. Яцковскі, В. Сенін, Т. Тодер, Т. Мосолкіна, Т. Христов [32], Т. Чикурова [34], В. Якунін [34] й ін. Зокрема, у працях українських науковців переважно здійснено класифікацію рекреаційно-туристичних ресурсів та вивчено роль культурно-сакральних паломницьких ресурсів як чинника в розвитку туризму (О. Бейдик, І. Винниченко, О. Жаровська [5], І. Козьменко, І. Лошенко, О. Любіцева [10], Ю. Кадацька [8], І. Мініч, В. Мусієнко, Т. Ореховська, О. Чміль, В. Чміль, І. Школа та ін.), а також особливості розвитку паломництва на локальному й регіональному рівнях (Л. Атаман – дослідження сакральних об'єктів Вінницької області; С. Сонько, О. Голубкіна – вплив хасидського паломницького туризму на розвиток регіону на прикладі Уманщини Черкаської обл.; А. Кузишин – геопросторові особливості видового складу релігійного туризму в Тернопільській області; В. Шинкарець [31] – особливості розвитку релігійного туризму як одного з напрямів рекреації Івано-Франківської області; Т. Божук, Л. Медвідь – специфіка розвитку релігійного туризму в Закарпатській області; Н. Свиридова, Ю. Скорченко – розгляд перспективи розвитку паломницького туризму на Донбасі та Луганщині; С. Дутчак, М. Дутчак – сегментація туризму на специфічні види в Чернівецькій області тощо). Тобто паломницький туризм вивчають науковці різних галузей знань: географи, економісти, історики, філософи, правники й навіть психологи та педагоги (вплив паломництва на формування свідомості та виховання молоді тощо). Чільне місце в оцінці впливу паломництва на відродження духовності серед населення України посідають праці богословів та церковників. Окрім того, опубліковано окремі навчальні посібники, які розкривають зміст і структуру паломницького туризму (наприклад, А. Александрової, А. Бабкіної, Ю. Кадацької, О. Любіцевої та С. Романчик, А. Самойленко, З. Сапелкіної, Т. Христова й ін.).

Питання класифікації релігійно-паломницьких турів часто прямо або в опосередкованій формі піднімали такі українські науковці, як З. Сапелкіна [29], В. Шикеринець М. Дудчак, С. Дудчак, І. Беліков, В. Гаворесцький, М. Біржаков, Т. Божук, В. Киф'як, Н. Паньків, В. Величко, М. Рутинський, Н. Антонюк, В. Цибух, М. Ганич, В. Худо, А. Кузишин, І. Мініч, І. Козьменко, І. Школа, І. Лошенко, Т. Ореховська, М. Кляп, А. Удовенко, Ю. Зеленько, А. Яцковський та ін. Наприклад, існують наукові намагання систематизації основних різновидів релігійно-паломницького туризму за багатьма авторами, що знайшло

відображення в наукових працях Т. Божук [3]. Цікаві з наукових позицій напрацювання в галузі релігійного туризму Л. Атаман, В. Шикеринець та І. Костащук й ін., які досліджують функціонування релігійно-паломницьких центрів в Україні. Над з'ясуванням нових тенденцій релігійного туризму працюють О. Красільнікова, С. Сонько, О. Голубкіна, А. Кокотюха, В. Разумний і А. Дудченко. Такі дослідники, як О. Бейдик, С. Дудчак, В. Шикеренець, А. Янковський, О. Любіцева, Ю. Зеленюк, З. Сапелкіната, розглядають суть поняття «релігійно-паломницький туризм» із наукової позиції розвитку туристичного бізнесу, проте останній має низку важливих відмінностей, не лише теоретичних, а й чисто практичних, від туристичної індустрії, що потрібно враховувати, здійснюючи класифікацію релігійно-паломницьких турів. Проте цілісної наукової картини щодо класифікації релігійно-паломницьких турів з урахуванням їхньої функціональної спрямованості поки що не існує. Немає також чіткої наукової й методичної картини щодо виокремлення основних типів паломницького туризму, їхніх головних видів і конкретності в застосуванні класифікаційних критеріїв не простежено, що вимагає врахування комплексного методологічного бачення щодо виділення основних класифікаційних таксонів з урахуванням просторового підходу та територіального вираження основних форм релігійно-паломницького туризму.

Мета статті – проаналізувати основні методичні підходи до класифікації релігійно-паломницького туризму в контексті розвитку сучасних просторових культурно-соціальних процесів. **Головні завдання статті** – дослідження специфіки класифікації основних форм і видів релігійно-паломницького туризму в географічній науці.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основа для паломництва – духовне начало (орієнтири) людини, духовний досвід, молитовно-культува практика, навички перебування в паломницьких поїздках, потреба духовного спілкування й наставляння, отримання духовних порад і моральної підтримки, бажання збагатити свій духовний кругозір та досвід [24].

Серед вагомих чинників методології класифікації релігійно-паломницьких турів – наукові підходи, які дослідники застосовує в аналізі тих чи інших соціально-просторових явищ, уключаючи таке масове явище в туризмі, як паломництво. Останнє має давні історичні корені, свою внутрішню еволюцію та споріднені зв'язки не лише з релігією й культурою, а й економікою та зовнішніми зв'язками деяких держав, наприклад Ізраїлю, Греції, Італії, Саудівської Аравії, Іраку, Ірану, Індії, Тибету й інших країн і регіонів світу. Паломництво активізувалося в останні десятиріччя та притаманне й для населення нашої країни, яке вийшло з-під атеїстичної ідеології комунізму. Оскільки релігійно-паломницький тур звершується в просторі й часі, забезпечуючи переміщення паломників у конкретних територіальних просторах, як внутрідержавних, так і міжнародних, із використанням різноманітних транспортних засобів та потребує часових і матеріальних затрат на реалізацію паломництва із забезпеченням відповідних функцій та виконанням певної мети, то основні методологічні підходи теж мусять відповідати цільовим вихідним науковим установкам – застосовуються просторовий, функціональний, генетичний, історичний, типологічний і системний підходи в класифікації релігійно-паломницьких турів. Найважливіші компоненти релігійного туризму – туризм екскурсійної спрямованості й чисто паломницького типу. У першому випадку туристів цікавлять здебільшого екскурсії з відвідуванням монастирів, храмів, музеїв і виставок. Причому такі туристи можуть і не бути прихильниками тієї чи іншої релігії, об'єкти якої вони відвідують, та можуть бути взагалі людьми нерелігійними, оскільки в питаннях віросповідання населення може розподілятися за різними ступенями віри та ставлення до релігії: релігійні фанати; глибоко віруючі; віруючі; співчуваючі; невіруючі; атеїсти [24]. Тому для класифікації релігійно-паломницьких турів потрібно спершу розглянути основні функції релігійно-паломницького туризму.

На думку Є. Печериці та Є. Шарафанової, основними функціями паломництва є духовно-просвітницька (знайомство з географією й історією відвідуваного місця, особливостями проведення богослужінь. Деякі монастирі практикують проведення духовних вистав для паломників та екскурсантів, організовують недільні школи, клуби за інтересами тощо); загальноосвітні (монастирі й храми були та є не лише духовними, а й культурними та історичними центрами. У деяких із них розміщені музеї, експозиції яких знайомлять з образотворчими й архітектурними формами, життям і побутом ченців та мирян у різні історичні епохи. Також при монастирях і храмах можуть діяти навчальні заклади, такі як духовні училища, семінарії, академії тощо); місіонерська (поїздки по святих місцях сприяють

поширенню та поглибленню своєї віри, пошуку сенсу життя тощо); благодійницька (на території деяких монастирів розміщені богодільні, притулки для дітей-сиріт, притулки для дітей із неблагополучних або асоціальних сімей, благодійні медичні центри, тому організуються паломницькі поїздки для надання будь-якої допомоги, яку потребує монастир або храм) [26].

Окрім указаних, до функцій релігійно-паломницького туризму, на нашу думку, потрібно віднести ще навчально-виховну (під час релігійних подорожей віруючі навчаються догматів своєї віри, правил поведінки в храмах, монастирях, вивчають молитви та церковний спів, учаться правильно читати молитви й виконувати необхідні релігійні обряди та ритуали, а також освоюють ази християнської моралі); психолого-комунікаційну (під час паломницьких подорожей відбувається процес пошуку друзів-однодумців, налагоджується спілкування вірян між собою, а також із монахами й священниками); оздоровчо-реабілітаційна (будь-яка паломницька подорож може супроводжуватися релігійною молитовною практикою з метою зміцнення душі та тіла, а також звершенням релігійних таїнств й обрядів для спасіння та оздоровлення людей, уключаючи релігійні відправи й участь у церковних таїнствах, наприклад причасті, маслосвятті (соборованні, конфірмації тощо), які сприяють душевному заспокоєнню та виліковуванню від важких недругів, уключаючи обряди вигнання злих духів, купання у святих джерелах тощо); інформаційно-пізнавальну (часто в релігійно-паломницькі тури мандрують із метою ознайомлення з новими територіями та їхньою історико-культурною й етнорелігійною практикою, заради поповнення своїх знань про інші нації та народи, а також для розширення свого кругозору) тощо.

Згідно з історико-генетичним підходом, різновидом релігійно-паломницького туризму виступають також подорожі до різних релігійних місць духовної практики: Тибету, Непалу, Лаосу, В'єтнаму, Індії, Китаю та Японії інших країн, де функціонують філософські центри, у яких практикуються психологічні вправи, котрі спрямовані на вдосконалення душі та внутрішнє зосередження людини, а також цілий набір фізичних і духовних дій, які спрямовані на покращення керування власним тілом через психологію сприйняття навколишньої дійсності тощо [9]. Забезпечення релігійно-паломницьких турів – це ціла система складних культурно-релігійних та фінансово-економічних, а інколи й соціально-правових і юридичних послуг, що вимагає стикування у своїй діяльності не лише туристичних фірм, готельно-ресторанних закладів та паломницьких бюро різних форм власності, державних і фінансових інституцій, але й транспортних підрозділів, візових центрів та релігійних установ тощо. Причому не лише в межах однієї країни, а й поза нею. Тому організацією й проведенням релігійно-паломницьких турів повинні займатися спеціально навчені фахівці, які зможуть правильно та якісно обслуговувати паломників і релігійних туристів в усіх напрямках забезпечення культурно-духовних потреб таких рекреантів [25].

Оскільки релігійний туризм – це самостійний вид туризму, то в нього, як і в інших його видів, є свої різновиди: паломницький та релігійний туризм екскурсійної спрямованості [14]. Паломницький туризм як особливий вид існує й розвивається в наш час інтенсивно та з великим успіхом. Тому розгляд такого питання надзвичайно актуальний.

На думку фахівців, згідно з типологічним підходом, релігійний туризм відповідно до його основних функцій має дві форми – паломницьку (подорожі до релігійних центрів і священних місць) та місіонерську (мандрівки з ціллю пропаганди релігійного вчення) [29]. За твердженням соціологів, у релігійно-паломницькому туризмі традиційно виділяють два великі напрями – релігійний, котрий пов'язаний з участю в подіях релігійного життя, що здійснюється за допомогою екскурсій, та паломницький, який має на увазі мандрівку з метою відвідання священних місць і різноманітних святинь [10]. У науковій літературі здебільшого туризм із релігійними цілями поділяють на власне паломництво й релігійний туризм (М. Дутчак, С. Дутчак, В. Гаворецький, М. Біржаков, Т. Божук, Н. Паньків, М. Рутинський, А. Яцковський). Інші науковці (Н. Антонюк, В. Цибух, М. Ганич, В. Худо) – на паломництво, екскурсійний туризм релігійної тематики та науковий туризм із релігієзнавчими цілями. А. Кузишин, Т. Христов – на паломництво й релігійно-екскурсійний туризм. Існує науковий погляд щодо поділу релігійного туризму на паломництво, наукові поїздки та пізнавальні подорожі (І. Мініч, І. Козьменко, І. Школа, І. Лошенко, Р. Кравчук і Т. Ореховська).

Ми дотримуємося наукової позиції, що релігійно-паломницький туризм потрібно поділяти на власне паломництво (духовні подорожі для глибоко віруючих та віруючих людей), а також культурно-релігійні поїздки з різноманітною функціональною спрямованістю (для категорії людей співчуваючих і невіруючих, які ще не окріпили у вірі та шукають духовний сенс релігії, або цікавляться філософією,

історією, архітектурою, мистецтвом й іншими здобутками людства та вивчають культурно-духовну спадщину різних територій і країн світу.

На думку науковців, ураховуючи основні цілі та інтереси самих релігійних туристів, можна виокремити кілька типів паломницьких поїздок – власне паломництво, яке супроводжується обов'язковим відвідуванням й участю вірян у богослужіннях (літургіях, молебнях, читаннях акафістів тощо), відвідуванням та поклонінням чудотворним іконам, святим мощам, ознайомленням з історією й традиціями монастирів, храмів, інших сакральних об'єктів; паломництво зі значною часткою релігійного туризму, якому притаманні вказані ознаки, проте домінуючою є культурна програма туру з відвідуванням інших видатних місць (не завжди пов'язаних із релігійною сферою – музеїв, виставок, експозицій, інших видатних історико-культурних об'єктів); поїздки з переважанням культурно-релігійного туризму, хоча й паломницький складник може мати супутній характер (основними завданнями таких турів є пізнавальна мета), вони супроводжуються вивченням іконопису, сакральної інфраструктури, відвідуванням храмів із метою вивчення церковного пісенства, ознайомленням із традиціями проведення богослужінь тощо [30].

Отже, паломницький тур – це релігійно зумовлена подорож, а культурно-релігійний тур переслідує, передусім, пізнавальні цілі. Для першого характерна реальна участь паломника в релігійному житті храму чи монастиря, можливість відвідування богослужіння, учинення молитовного циклу церковних служб тощо. Такі паломницькі подорожі можуть бути приурочені до визначних релігійних свят, різноманітних церковних подій тощо [26]. Релігійний туризм екскурсійно-пізнавального напрямку передбачає відвідання різноманітних релігійних центрів, де туристи можуть побачити релігійні об'єкти (музеї, діючі священні пам'ятки), помолитися, відвідати богослужіння, узяти участь у хресній ході, приуроченій до важливої церковної події, чи інших релігійних заходах [6]. Із цим видом релігійно-паломницького туризму також тісно пов'язаний науковий туризм релігійного напрямку. Науковці відвідують центри різних релігій, країни, держави й регіони світу з багатим релігійним минулим і традиціями. Завдяки цьому збільшується географія релігійно-паломницьких поїздок. Увагу вчених привертають різноманітні священні предмети, рукописи, манускрипти, давні книги, архітектури сучасних і минулих релігій та ін.

Найчастіше в науковій літературі виділяють кілька видів паломництва, що класифікуються за різними ознаками: 1) основною метою (покаяння й зцілення; допомога близьким; посилення віри; культурно-пізнавальними цілями тощо); 2) за кількістю учасників – індивідуальні, сімейні та групові паломництва; 3) за тривалістю – короткотривалі, середньострокові, довготривалі; 4) за сезонністю – протягом року або в певні релігійні свята й періоди (наприклад пости); 5) за основними об'єктами відвідування (культові споруди, чудотворні ікони, мощі святих, чудотворні джерела тощо); 6) за розміщенням об'єктів паломництва (внутрідержавні та закордонні); 7) за ознакою обов'язковості – добровільні й обов'язкові (в ісламі паломництво – хадж до Мекки) та ін.

Російський науковець А. Бабкін поділяє релігійний туризм на такі різновиди, як релігійний туризм екскурсійно-пізнавального напрямку й паломницький. На його думку, паломницький туризм – це поїздки представників різних релігій із паломницькою метою. Він зауважує, що потрібно виділяти такі різновиди паломництва [2]:

- 1) залежно від тривалості – короткострокове (у минулому паломництвом уважали подорож більше ніж на 10 діб) і довгострокове;
- 2) залежно від сезону – паломництва, які присвячені важливим релігійним святам (період Великого посту, Пасха, місяць Рамадан, Різдво, Водохреще тощо), а також цілорічні паломництва;
- 3) залежно від кількості учасників і сімейних стосунків – індивідуальні, групові й сімейні;
- 4) залежно від місцезнаходження об'єктів паломництва – внутрішні (усередині країни) та закордонні паломницькі тури;
- 5) залежно від об'єктів відвідування – відвідування конфесійних культових місць (храмів, церков і монастирів) та природних культових місць (джерела, озера, гаї, печери, гори);
- 6) за ознакою обов'язковості – обов'язкові (кожен мусульманин повинен хоча б раз у житті здійснити паломництво до святих місць) й добровільні.

О. Любіцева поділяє релігійно-паломницький туризм на [11]:

- 1) індивідуальний, груповий та сімейний, ураховуючи кількість учасників подорожі й сімейний стан людей;

2) одноденний, короткостроковий (2–3 доби), тривалий (до 15 діб) і довготривалий (понад 15 діб), звертаючи увагу на тривалість подорожі.

На думку фахівців, існують різні варіанти паломницьких поїздок. Найбільшим попитом користуються одно- й дводенні автобусні тури тривалістю від восьми до 36 год [28]. Такі програми недорогі та дають можливість відвідати кілька сакральних об'єктів, що розміщені недалеко один від одного, узяти участь у богослужінні, а також оглянути визначні пам'ятки за досить короткий час. Багатоденні тури відрізняються від звичайних туристських поїздок тим, що однією з головних їхніх специфічних характеристик є участь туристів у богослужінні. Причому поряд з участю в загальних святкових службах спеціально для групи може бути замовлений молебень у тому чи іншому святому місці.

Ю. Кадацька виокремлює такі різновиди релігійного туризму [34]:

- 1) паломницький туризм – це сукупність мандрівок представників різних конфесій із паломницькими цілями;
- 2) релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання різних об'єктів, які стосуються історії релігії;
- 3) сакральний туризм – людина під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв'язок з уявним потойбічним;
- 4) езотеричний туризм ставить мету розширити релігійне світосприйняття через філософський пошук у процесі мандрівки.

Вітчизняний науковець З. Сапелкіна зазначає, що в релігійному туризмі можна виокремити, наприклад, за суб'єктом туристичної діяльності власне релігійний туризм і паломництво [29]. Вона вважає, що вагомий чинник класифікації релігійного туризму – самі релігійно-паломницькі центри. Тобто за об'єктом туристичної діяльності можна виділити паломництво до культових споруд (монастирі, храми), до святих місць (гір, джерел, каменів, дерев, де було видно лик Божої Матері чи когось зі святих), і до об'єктів священної історії (місць народження Спасителя, Матері Божої, розп'яття Ісуса Христа та інших місць, які нагадують основні події Священного Письма). У питаннях класифікації паломницьких центрів щодо обслуговування туристів, на нашу думку, потрібно виділяти культові (релігійно-обрядові) й культурно-сакральні центри [32]. Культовий центр – це місце, де відбуваються релігійні відправи та інші культові заходи, що збирають велику кількість паломників (центри концентрації релігійних святинь: храми, монастирі, чудотворні ікони, мощі святих угодників, видатні проповідники й духовні вчителі). Культурно-сакральний центр, окрім об'єкта культу, уключає релігійні освітні заклади, адміністративні релігійні установи, видавничі центри духовної літератури та виробництва церковної утварі тощо [24]. Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості орієнтується переважно на відвідання релігійних центрів, у яких туристи зможуть відвідати відомі сакральні об'єкти, культові споруди, релігійні пам'ятники, музеї, виставки. Вони можуть брати участь у хресних ходах та інших видовищних заходах на релігійну тематику. Цей вид туризму тісно взаємозв'язаний із науковим туризмом релігійної спрямованості, коли зацікавлені науковці й пересічні туристи відвідують духовно-просвітницькі центри відомих релігій, країни й регіони з багатими релігійними традиціями, сакральнo-мистецькою спадщиною та церковно-культовим мистецтвом (церковний піснеспів і музика; релігійні манускрипти й рукописи; різні культові предмети; сакральна архітектура та скульптура, живопис й інші твори культурно-релігійного значення).

Т. Божук називає 12 критеріїв функціонування релігійного туризму: наявність і тривалість вільного часу, рівень духовного розвитку, фінансові можливості, напрям (спрямованість) туристичних потоків, стан здоров'я, часові характеристики, територіальне охоплення, ступінь організованості, форма участі (кількість учасників), демографічний і соціальний склад учасників подорожі, засіб пересування, тип маршруту [3].

Щодо загальної класифікації релігійно-паломницьких турів, то тут можна застосовувати різноманітні критерії й підходи для виокремлення таксономічних класифікаційних одиниць [18]. Уважаємо, що найтипівішими ознаками класифікації релігійно-паломницьких турів на основі просторового підходу є мета релігійно-паломницького туру, його основні функції та призначення, мотиваційні цілі та завдання, які переслідують паломники, їхні кількісні (чисельність і масовість) та якісні (вікові й статеві особливості, соціальний, освітній, фаховий статус сімейний стан, расові, етнічні, конфесійні ознаки тощо) характеристики, тривалість паломницького туру, показниками рухливості

паломників у ході його проведення, спосіб використання транспортних засобів та організації самих паломницьких турів, територіальні ознаки й геопросторові відмінності тощо (табл. 1).

За конфесійними ознаками релігійно-паломницькі тури поділяють на християнські – православні, католицькі, коптські, протестантські та ін.; мусульманські – шийтські, сунітські й ін.; буддистські (ламаїстські та ін.); індуїстські; іудейські, синтоїстські, язичницькі тощо.

Таблиця 1

Класифікація релігійно-паломницьких турів

Основна ознака	Класифікаційний вид туру
1	2
За конфесіями	Християнські: православні, католицькі, коптські, протестантські та ін.; мусульманські: шийтські, сунітські та ін.; буддистські (ламаїстські та ін.); індуїстські; іудейські, синтоїстські, язичницькі тощо
За ступенем віри (рівнем духовного розвитку)	Для релігійних фанатів; глибоко віруючих; віруючих; співчуваючих; невіруючих; атеїстів тощо
За метою призначення	Просвітницькі; виховні; повчальні; благодійницькі; меценатські; спокути за гріхи; із метою оздоровлення й зміцнення тощо
За головним мотивом паломництва	Відвідування святинь: храмів, монастирів, мощей святих угодників, чудотворних ікон, могил видатних церковних діячів), цілющих джерел; місць життя й діяльності релігійних подвижників; участь у богослужіннях; участь у звершеннях таїнств (хрещення, сповідь, причастя, вінчання, маслосвяття тощо); участь у релігійних обрядах і церемоніях (хресні ходи, зібрання, публічні проповіді тощо); вивчення релігійної спадщини; дослідження сакральної архітектури, скульптури, живопису, церковно-ювелірної справи тощо
За основними функціями (спеціалізацією турів)	Освітні; навчальні; культові; психологічні; оздоровчі; реабілітаційні; пізнавальні тощо
За об'єктами відвідування (основними ресурсами паломництва)	Поїздки до церков, монастирів, чудотворних ікон, мощей святих угодників; поїздки до відомих релігійних діячів та місць їхньої діяльності; поїздки до релігійних навчальних закладів; до природних релігійних об'єктів (цілющих джерел, печер, дерев та ін.) тощо
За характером використання релігійних ресурсів	Паломницькі; культурно-пізнавальні; загальноознайомчі тощо
За геопросторовою (географічною) ознакою	Національні (українські): місцеві; внутрірайонні, регіональні (загальнодержавні); зовнішні (іноземні) – європейські, азіатські, африканські, північно- та південноамериканські, австралійські, океанійські тощо
За масштабами	Локальні, регіональні та світові (міжнародні)
За рівнем територіальної організації	До релігійно-паломницьких пунктів – тури мікрорівня (локальні); до релігійно-паломницьких центрів – тури мезорівня (регіональні; внутрідержавні); до світових релігійно-паломницьких центрів – тури макрорівня (макрорегіональні, світові)
За формою конфігурації маршруту	Лінійні; радіальні; кільцеві; комбіновані
За способом організації	Професійно організовані (планові); самодіяльні: неорганізовані; стихійні; аматорські тощо
За тривалістю	Тимчасові: короткотривалі (одноденні, 2–3-денні); середньої тривалості; затяжні, постійні, для певних категорій вірян, (наприклад дервішів в ісламі)
За кількістю учасників	Індивідуальні; групові

Закінчення таблиці 2

1	2
За віковою ознакою	Для дітей; молоді; дорослих; сімейного типу; змішані
За соціальними ознаками	Для багатих (бізнес-обслуговування); середнього достатку; малозабезпечених (економ-класу)
За фаховою орієнтацією	Для ченців та священнослужителів; мирян (науковців, учнів, студентів, ін. категорій); змішані тощо
За правовим статусом	Ті, які не потребують юридичного підтвердження (переважно внутрідержавні, без оформлення відповідних документів, окрім фінансових); ті, що потребують юридичного підтвердження й оформлення відповідних документів або віз (здебільшого міжнародні)
За способом використання транспортних засобів	Пішохідні; гужові (жива сила в якості тягової); автомобільні (індивідуальні); автобусні; авіаційні (рейсові й чартерні); залізничні, тепловізні (морські, річкові, круїзні) тощо
За ступенем рухливості	Динамічні; гнучко-динамічні; відносно статичні (стаціонарні)
За сезонністю	Цілорічні; сезонні: літні, зимові, осінні; весняні тощо
За ступенем обов'язковості	Необов'язкові та обов'язкові (хадж – в ісламі до Мекки; омивання у водах Гангу в індуїзмі тощо)
За наявними обмеженнями	Без обмежень та з наявністю обмежень (аватон – заборона в'їзду жінок на Св. Гору Афон; з обмеженістю доступу для іновірців та жінок до окремих святинь в ісламі тощо)
За ступенем регламентації	Регламентовані (приурочені до релігійних свят, постів, подій тощо з наявністю регламенту на відвідування святинь у різні періоди року, наприклад у Великий піст та під час богослужінь, у деяких випадках не допускаються іновірці під час богослужіння); нерегламентовані

За функціональною спрямованістю виділяють освітні, навчальні, культові, психологічні, оздоровчо-реабілітаційні, пізнавальні та інші паломницькі тури. За головним мотивом паломництва відвідування святинь: храмів, монастирів, мощей святих угодників, чудотворних ікон; могил видатних церковних діячів), цілющих джерел; місць життя й діяльності релігійних подвижників; участь у богослужіннях; участь у звершеннях таїнств (хрещення, сповідь, причастя, вінчання, маслосвяття тощо); участь у релігійних обрядах і церемоніях (хресні ходи, зібрання, публічні проповіді тощо); вивчення релігійної спадщини; дослідження сакральної архітектури, скульптури, живопису, церковно-ювелірної справи тощо.

За способом організації релігійно-паломницькі тури доцільно поділяти на професійно організовані (планові); самодіяльні: неорганізовані; стихійні; аматорські тощо. За об'єктами відвідування (основними ресурсами паломництва) – це поїздки до церков, монастирів, чудотворних ікон, мощей святих угодників; поїздки до відомих релігійних діячів і місць їхньої діяльності; поїздки до релігійних навчальних закладів; до природних релігійних об'єктів (цілющих джерел, печер, дерев та ін.) тощо. За ступенем регламентації доцільно виділяти регламентовані паломницькі тури (або планові) – ті, які були раніше сплановані, і програмні, а також самодіяльні, що виникають спонтанно, за власним бажанням паломників, та організовуються стихійно, без чіткої програми пересування, як кажуть, із волі Божої. Окрім того, регламентовані релігійні тури забезпечуються комплексом необхідних послуг згідно з попередньо придбаною путівкою на певний термін. Індивідуальні – передбачають самостійну подорож паломника, не пов'язану з будь-якими взаємними обов'язками з туристично-паломницькими закладами. Під останніми розуміємо подорож не лише однієї особи, а й цілої сім'ї. За кількістю учасників розрізняють індивідуальні та групові релігійно-паломницькі тури (приурочені до релігійних свят, постів, подій тощо з наявністю регламенту на відвідування святинь у різні періоди року, наприклад у Великий піст, і під час богослужінь, у деяких випадках іновірці не допускаються до богослужіння) та нерегламентовані.

За ознакою рухливості туристично-паломницькі подорожі бувають динамічними, із відвідуванням багатьох релігійних об'єктів за період одного паломництва; гнучко-динамічними, із відвідуванням багатьох сакральних центрів за порівняно короткий час і подоланням значних відстаней; відносно статичними або стаціонарними (перебування в одному-двох релігійних об'єктах за період одного й того самого паломництва). Це досить умовний поділ, оскільки релігійний туризм, по-перше, обов'язково пов'язаний із переміщенням із місця проживання в місце паломництва, а по-друге, віряни-паломники часто звершують свої мандри в пішому порядку. Що ж стосується стаціонарного паломництва, то потрібно зауважити, що така релігійна подорож здійснюється заради тривалого перебування в певному релігійному центрі, який приваблює конкретного паломника. Динамічне паломництво передбачає постійне переміщення, зміну місця перебування вірян. Багато видів паломництва мають сезонний характер унаслідок як природних, так і соціально-економічних та календарно-релігійних подій, які приурочені до великих релігійних свят, постів, подій у релігійному житті краю тощо.

Окрім того, наявні сезонні знижки на авіаційний і морський транспорт, які запроваджуються в не курортний період, із пізньої осені до ранньої весни, а також у періоди певних релігійних подій [17]. Наприклад, вартість на авіаційні білети на літаки в Ізраїль зменшується майже наполовину в період із 10 вересня по 20 жовтня, оскільки тоді відбувається масове паломництво хасидів до Умані на традиційні єврейські святкування Нового року й інших хасидських обрядодійств [21]. У Греції масове паломництво на Святу Гору Афон припадає також на осінні місяці (приблизно з першої половини вересня по другу половину листопада), коли спадає спека та ще сприятливі погодні умови для мореплавства [16]. Уряд цієї країни намагається максимально активізувати діяльність релігійно-паломницьких підрозділів саме в цей час, коли закінчується пляжно-рекреаційний сезон, адже дохід від паломницького туризму в Греції досить суттєвий [23]. Сезонність паломництва також пов'язана з періодом релігійних постів. Наприклад, у мусульман хадж до Мекки прийнято звершувати в період Рамадану. Є також традиція в християн не подорожувати в першу та останню неділю Великого посту, які є досить суворими з погляду духовних звершень і передбачають необхідність дотримання обмежень у спілкуванні та їжі тощо. Проте наявні й протилежні думки щодо доцільності проведення Страсного тижня й Пасхи на Святій Землі та участі в церемонії сходження Благодатного Вогню на Гробі Господньому у Велику суботу. Багато паломницьких турів приурочено до тих чи інших релігійних і храмових (монастирських) свят та подій. Наприклад, святкування днів пам'яті преподобних отців Сергія Радонежського, Серафима Саровського, Іова й Амфілохія Почаєвських, Преподобних Антонія та Феодосія й інших чудотворців Києво-Печерських та інших святих, ювілеїв релігійних подій, днів святкування відомих чудотворних ікон Божої Матері й т. ін. Залежно від особливостей організації поїздок релігійний туризм поділяють на організований та неорганізований. При неорганізованому релігійному туризмі люди не користуються послугами туристичних фірм, вони самі сплановують свою мандрівку. Такі поїздки мають свої переваги, тому що туристи можуть змінити свій маршрут у будь-який час через певні зовнішні чи внутрішні фактори. Під час організованих поїздок людина наперед знає свій маршрут, оплату та не може суттєво впливати на зміни під час самої подорожі. За способом використання транспортних засобів релігійно-паломницькі тури поділяють на пішохідні, гужові (жива сила в якості тяглової), автомобільні (індивідуальні), автобусні, авіаційні (рейсові й чартерні), залізничні, теплохідні (морські, річкові, круїзні) тощо.

За характером використовуваних транспортних послуг релігійно-паломницький туризм поділяють на піший, гужовий, автомобільний (індивідуальний), автобусний, авіаційний (рейсовий або чартерний), залізничний, теплохідний (морський, річковий, озерний). У періоди сезонного (календарно-обрядового) масового паломництва, що приурочені до великих релігійних свят або подій, туристичні компанії бронюють роботу чартерних авіаційних рейсів, наприклад «Музінідіс Тревел» у Греції.

Залежно від кількості учасників мандрівки виділяють такі релігійно-паломницькі тури, як індивідуальні (від однієї до п'яти осіб) та групові (від шести осіб і більше) [11]. Деякі туристичні агенства вважають, що релігійну подорож можна вважати груповою, коли їде дві або більше людини [7]. Індивідуальні тури часто практикуються при власне паломницьких подорожах у конкретний релігійно-паломницький центр, наприклад відомий монастир, де вона може в спокійній ситуації помолитися, поспілкуватися з духовником тощо. Якщо врахувати тривалість релігійної подорожі, то поїздки можна класифікувати на одноденні (тривають лише кілька днів) та багатоденні. Одноденні мандрівки теж поділяються на нетривалі подорожі (менше 3 год), середньотривалі (4–11 год), добові (не більше 24 год) або мандрівки з ночівлею [30]. Бувають ще середньострокові (3–14 діб), довгострокові – більше двох

тижнів і затишні (понад місяць) релігійно-паломницькі тури. Проте наявні й більш тривалі духовні мандри, наприклад тоді, коли паломник залишається в монастирі на послух терміном від кількох місяців – до року.

Також можна поділити релігійно-паломницьких туристів залежно від віку: діти – до 14 років, які зазвичай мандрують із батьками, молодь – 15–24 роки, паломники середнього (до 60 років) та похилого (понад 60 років) віку [11]. За фаховою орієнтацією паломників можна згрупувати на ченців і священнослужителів та мирян (науковці, учні, студенти й ін. категорії).

Залежно від територіально-державних особливостей релігійний туризм класифікують на внутрішній (громадяни відвідують вітчизняні релігійні центри та священні місця), в'їзний (іноземці відвідують чужу країну) і виїзний (громадяни з релігійними цілями до іншої держави). Внутрішній та виїзний туризм прийнято вважати національним, а в'їзний і виїзний – міжнародним релігійним туризмом [11]. Згідно із дослідженням міжнародної туристичної академії, закордонні фахівці виділяють у складі релігійного туризму такі види: 1) подорожі в релігійні дестинації; 2) поїздки на релігійні події та зібрання; 3) подорожі з місіонерськими й / чи гуманітарними цілями; 4) поїздки релігійних однодумців [4].

За правовим статусом доцільно виділяти внутрідержавні й міжнародні релігійно-паломницькі тури, які потребують додаткових не лише фінансово-економічних затрат, але й низки двохсторонніх і багатосторонніх договорів, спеціальних дозволів на відвідування релігійних об'єктів, відкриття віз для паломників та гарантування їм безпеки під час перебування на іноземній території. Наявні візові обмеження щодо відвідування релігійних святинь на території Європи й інших регіонів світу. Наприклад, деякі країни ЄС та інших регіонів світу, як-от Саудівська Аравія, надають обмежену кількість віз. Військово-політичні кризи в Північній Африці, Сирії, напружена політична ситуація на Кавказі, у країнах Колишньої Югославії та інших територіях стримують, або й зовсім обмежують розвиток релігійно-паломницького туризму. Насамперед не через соціально-економічне становище цих територій, а з безпекових питань. Особливо небезпечними в сучасних умовах суспільно-політичного розвитку є тури на святу Гору Синай, Святу Землю, до святинь Сирії й Близького та Середнього Сходу в цілому, уключаючи мусульманські святині в Іраку, де зараз тривають або часто відбуваються військові дії й у цілому напружена військово-політична ситуація. Не минуло це лихо й нашу державу, адже на її Сході відбувається війна та обмежено доступ до деяких релігійних святинь у Луганській і Донецькій областях, а також наявні складнощі з відвідуванням релігійних святинь в Автономній Республіці Крим, яку окупувала Російська Федерація.

За геопросторовою ознакою релігійно-паломницький туризм розподіляють на локальний, регіональний і світовий (міжнародний). Локальному релігійно-паломницькому туризму зазвичай притаманні одноденні подорожі з відвідуванням сакрально-географічних пунктів та центрів місцевого або національного значення, регіональному – короткотривалі й середньотривалі подорожі до релігійно-паломницьких центрів мезорівня, а міжнародному – тривалі та довготривалі подорожі до світових релігійно-паломницьких центрів макрорівня. За формою конфігурації релігійно-паломницьких маршрутів виділяють лінійні (подорож здійснюється за лінійною схемою з початкової точки в кінцеву), радіальні (відбуваються радіальні виїзди з однієї точки дислокації паломників з обов'язковим поверненням до неї), кільцеві (маршрут подорожі відбувається у вигляді кільця, інколи із поверненням у ту точку, із якої розпочинався паломницький рух), комбіновані (із поєднанням попередніх варіантів) [3].

За оцінками фахівців, найбільш популярними паломницькими регіонами у світі є:

- православні країни Східної та Південної Європи (Росія, Україна, Молдова, Румунія, Болгарія, Греція, Сербія);
- зарубіжна Європа з домінуючим католицизмом і протестантизмом (уключаючи його численні течії);
- Північна Америка з домінуючим становищем протестантизму;
- Латинська Америка з переважанням католицького християнства й традиційними народними віруваннями корінного населення;
- Північна Африка з переважанням ісламу;
- Східна та частково Західна Африка з переважанням ісламу й наявністю центрів християнства та традиційних народних вірувань;
- Західна Азія з домінуванням ісламу й ареалами християнства та іудаїзму;
- Південна Азія з поширенням індуїзму, буддизму, сикхізму, джайнізму, а також ісламу;

- Південно-Східна Азія з переважанням буддизму, ісламу та ареалами індуїзму;
- Східна Азія з пануванням буддизму, конфуціанства й синтоїзму;
- Середня Азія (Тибет), де домінують іслам і ламаїзм, релігія бон;
- Центральна Азія з переважанням буддизму й окремими анклавними ісламу [29]. Як свідчить наукова практика, регіональний поділ відображає географію основних паломницьких потоків.

Кожен паломницький регіон відомий, насамперед, своїми центрами паломництва. Серед найбільш відомих світових паломницьких центрів є міста Єрусалим, Віфлеєм, Барі, Рим, Москва, Лурд, Ченстохов, Лхаса, Мекка, Медина, р. Йордан та Ганг, Свята Гора Афон тощо. Вони приваблюють міжнародні потоки віруючих і нерідко поєднують релігійну спеціалізацію з функціями адміністративного, промислового, культурного й туристичного центрів. Крім того, у цих регіонах існують об'єкти релігійного поклоніння національного та місцевого значення. Святі місця світового й релігійного значення є чинником формування міжнародних паломницьких потоків, а святині локального та місцевого значення створюють переважно внутрішні паломницькі потоки [25]. Зараз у європейському паломницькому середовищі проявляється підвищений інтерес до сакральних об'єктів Азії – Індії, Китаю, Японії країн Індокитаю. Також європейські й американські науковці відвідують країни, де присутні залишки зниклих релігій: Італію, Грецію, Месопотамію, Єгипет та країни Латинської Америки [5]. Що ж стосується України, то такими потенційними релігійними центрами є Київ, Почаїв, Святогорськ, Чернігів, Корець, Володимир-Волинський, Зимне, Кременець, Чоповичі, Мгар, Чигирин, Глинська Пустинь, Золотоноша, Лядово, Бар, Браїлов, Зарваниця, Манявський скит, Грушево, Мукачево, Одеса, Банчени, Путивль, Глухів, Конотоп, Харків, Сімферополь, Бахчисарай, Інкерман й ін. [15]. Наша держава має сакральні християнські святині не лише регіонального, але й світового значення, що є чинником формування іноземних паломницьких потоків в Україну переважно з Росії, Білорусі, Республік Балтії, Молдови, Грузії, Румунії, Болгарії та Польщі. Серед зарубіжних переважають паломницькі тури в Росію (Сергіїв Посад, Москву, Дівеєво, Печори Псковські, Новгород, Санкт-Петербург, Соловецькі острови, Валаам тощо). Традиційним центром тяжіння для християн України є Свята Земля, що утворює постійний споживчий паломницький ринок зі значними потенційними можливостями. Отже, у сакральному просторі християнського світу Україна є перехрестям паломницьких шляхів, що потрібно використати для розвитку релігійного туризму та формування власного туристично-паломницького ринку. За оцінками фахівців, 4 млн осіб щороку відвідують Мекку (Саудівська Аравія), 4,5 млн – Лурд (Франція), 2,5 млн – Єрусалим (Ізраїль).

На думку експертів, у нашу країну, яка володіє великою кількістю унікальних сакральних пам'яток, святих і чудодійних місць, щороку подорожують від 50 до 100 тис. паломників [5]. Причому частка іноземних туристів становить менше половини, більшість із них не мають туристичних віз та туристичного супроводу. Отже, згідно з офіційними даними, основними регіонами зарубіжного паломництва для українських релігійних туристів є Росія, Білорусь, Молдова, Греція, Італія, Польща, Туреччина, Єгипет, країни Балтії [29].

Паломницький (релігійний) туризм є складовою частиною сучасної індустрії туризму. Нині паломники користуються послугами туристичної індустрії, створюються спеціальні туристичні фірми, що організують такі тури. Собори, мечеті, культові музеї й духовні центри – це туристичні об'єкти, які мають значну популярність. Перспективи та актуальність релігійно-паломницького туризму зростатимуть для України, адже вона має для цього значний потенціал унаслідок свого історико-культурного розвитку й сакрально-мистецької спадщини, а також зручного географічного положення [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, релігійний туризм потрібно поділяти на паломництво й релігійний туризм. Основними формами релігійно-паломницького туризму є паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавального напрямку. Релігійно-паломницький туризм має свою специфіку не лише в організаційних формах, але й видовому складі та функціональній спрямованості паломництва, а також у системі організації й проведення самих турів. Щодо загальної класифікації релігійно-паломницьких турів, то тут можна застосовувати різноманітні критерії та підходи для виділення таксономічних класифікаційних одиниць. Найтиповішими класифікаційними ознаками на основі комплексного функціонально-просторового підходу є виокремлення релігійно-паломницьких турів за метою, основними функціями призначення й головним мотивом паломництва; основними цілями та завданнями, які переслідують паломники; за різними ступенями віри й ставлення до релігії самих паломників, їхніми кількісно-якісними характеристиками; тривалістю паломницького туру;

показниками рухливості паломників у ході проведення туру; особливостями застосування транспортних засобів; за способом організації паломницького туру; за територіальними ознаками та просторовими відмінностями тощо.

За роки незалежності в Україні значно збільшилася кількість релігійних туристів, котрі здійснюють паломництво до святинь нашої держави, а також тих, які прямують за кордон із релігійно-пізнавальною метою, що потребує постійного наукового моніторингу та теоретичного осмислення основних властивостей релігійно-паломницького туризму й розв'язання практичних завдань щодо організації та проведення релігійно-паломницьких турів усіх класифікаційних видів і форм.

Література та джерела

1. Алятина А. Г. Особенности религиозного туризма / А. Г. Алятина // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – № 5. – 2012. – С. 62–65.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов н / Д. : Фенікс, 2008. – 252 с.
3. Божук Т. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / Т. Божук. – Львів : Укр. Бестселер, 2010. – 152 с.
4. Бондаренко Д. В. Аспекты правового регулирования паломничества и религиозного туризма на современном этапе / Д. В. Бондаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://naukaru.ru/journal/article/view/12525>.
5. Жаровська О. Паломницькі святині / О. Жаровська. – Львів : Свічадо, 2011. – 224 с.
6. Житенёв С. Ю. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и мусульманстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты / С. Ю. Житенёв. – М. : Индрик, 2012. – 217 с.
7. Зеленова Е. В. Модель организации православного паломничества / Е. В. Зеленова // Туризм: право и экономика. – № 1. – 2013. – С. 7–10.
8. Кадацька Ю. А. Релігійний туризм в Україні / Ю. А. Кадацька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-book.com/books/book-29/>.
9. Кочеляева Н. А. Паломничество как социокультурный феномен / Н. А. Кочеляева // Культурология в социальном измерении : сб. науч. ст. по итогам Всерос. науч.-практ. конф. (г. Кемерово, 16–17 февраля 2007 г.). – Кемерово : КИЦ, 2008. – С. 105.
10. Круглова И. В. Религиозный туризм или паломничество? / И. В. Круглова // Научный вестник МГИИТ. – № 4. – 2012. – С. 7–9.
11. Любичева О. О. Паломничество та релігійний туризм / О. О. Любичева, С. П. Романчук. – К. : Альтерпрес, 2011. – 416 с.
12. Мазин К. А. Паломничество и туризм: сравнение сквозь призму тысячелетий / К. А. Мазин // Современные проблемы сервиса и туризма. – № 4. – 2009. – С. 8–24.
13. Патійчук В. А. Приграничное положение территории как фактор активизации развития международного паломнического туризма (на примере Волынской области) / В. А. Патійчук // Приграничные регионы: проблемное поле географических исследований : материалы междунар. науч. конф. (Брест, 23–24 октября 2014 г.). – Брест : БГУ им. А. С. Пушкина, 2014. – С. 95–103.
14. Патійчук В. А. Современные проблемы развития паломнического туризма в Украине / В. А. Патійчук // Туризм и общественная география: вчера, сегодня, завтра : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Гжель, Р. Ф., 15 ноября 2014 г.). – Гжель : ГГХПИ, 2014. – С. 75–87.
15. Патійчук В. О. Волинська область як потенційний регіон релігійно-паломницького туризму / В. О. Патійчук, Ю. С. Ломізова // Індустрія гостинності у країнах Європи : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. 29–31 берез. 2012 р. – Сімферополь : Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 88–92.
16. Патійчук В. О. Греція як світовий центр релігійного туризму / В. О. Патійчук, О. В. Швець // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали III міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 груд. 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 172–177.
17. Патійчук В. О. Ізраїль як світовий релігійно-паломницький центр / В. О. Патійчук, А. В. Адожина // Розвиток науки у XXI столітті (м. Харків, 13 черв. 2015 р.) : матеріали III Міжнар. заочної наук.-практ. конф. – Ч. 2. – Х. : Знання, 2015. – С. 61–65.
18. Патійчук В. О. Класифікація біженців у контексті сучасних міжнародних проблем / В. О. Патійчук // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. ст. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2013. – Т. 25–26. – С. 213–218.
19. Патійчук В. О. Місто Луцьк як потенційний міжнародний релігійно-паломницький центр / В. О. Патійчук, А. Ю. Сергійчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин та туристичного бізнесу : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 17 квіт. 2015 р. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – С. 173–176.
20. Патійчук В. О. Основні проблеми розвитку паломницького туризму в Україні / В. О. Патійчук, А. Ю. Сергійчук // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм і гостинність в

- Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку», м. Черкаси, 16–17 жовт. 2014 р. 2014 р. – Черкаси : Вид. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 2014. – С. 25–33.
21. Патійчук В. О. Особливості сучасного розвитку християнського паломницького туризму в Ізраїлі / В. О. Патійчук, А. В. Адожина // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 9–10 жовт. 2014 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 20–25.
  22. Патійчук В. О. Сучасні етнорелігійні конфлікти та, їх класифікація / В. О. Патійчук // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини. – 2001. – № 1. – С. 153–157.
  23. Патійчук В. О. Сучасні риси розвитку релігійно-паломницького туризму в Греції / В. О. Патійчук // Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луцьк, 14–15 трав. 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 151–156.
  24. Патійчук В. О. Територіально-релігійна система як основна форма існування релігій у просторі й часі / В. О. Патійчук // Україна та глобальні процеси: географічний вимір ; зб. наук. пр. : в 3-х т. – Київ ; Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – С. 143–145.
  25. Патійчук В. О. Україна в системі міжнародного релігійно-паломницького туризму / В. О. Патійчук // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2002. – № 1. – С. 223–227.
  26. Печерица Е. В. Паломнический туризм: сущностные аспекты / Е. В. Печерица, Е. Е. Шарафанова // Современные проблемы науки и образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=16486>.
  27. Прокопенко Т. Экономико-географический и исторический аспекты развития религиозного туризма / Т. Прокопенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/cont/30171.html>.
  28. Релігійний туризм стає популярнішим у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.religion.in.ua/news/foreign_news/11415-religijnij.
  29. Сапелкіна З. П. Релігія і культура. Релігійний туризм : навч. посіб. / З. П. Сапелкіна. – К. : Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012. – 220 с.
  30. Силантьева М. В. Духовний зміст православного паломництва в епоху глобалізації / М. В. Силантьева // Паломництво і релігійний туризм: многообразие интерпретаций : сб. науч. ст. – Владимир : ВлГУ, 2012. – С. 150–173.
  31. Шикеринець В. В. Розвиток релігійного туризму на Прикарпатті [Електронний ресурс] / В. В. Шикеринець // Карпатський край : наук. студії з історії, культури, туризму / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2013. – № 1. – С. 138–143.
  32. Христов Т. Т. Релігійний туризм : учеб. пособие / Т. Т. Христов. – 4-е изд., испр. – М. : Академия, 2008. – 288 с.
  33. Чикурова Т. Ю. Паломничество как тенденция развития внутреннего туризма / Т. Ю. Чикурова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/item.asp?id=13019688>.
  34. Якунин В. Н. Развитие религиозного туризма как составляющей части историко-культурного наследия на современном этапе / В. Н. Якунин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media90388/61Yakunin.

Патійчук Віктор. Специфіка класифікації релігійно-паломницьких турів. Обобщается суть понятий «религиозно-паломнический туризм» и «паломничество» и определяется соотношение между этими научными категориями. Рассмотрены методические особенности проведения классификации религиозно-паломнических туров и указана специфика таксономии основных видов и форм религиозного паломничества. Раскрыты основные функции религиозно-паломнического туризма. Проанализированы различные научные подходы к классификации религиозно-паломнических туров. Предложены авторская схема и принципы классификации религиозного паломничества.

Ключевые слова: религиозно-паломнический туризм, паломник, классификация, функции паломничества, религиозно-паломнический тур.

Patiychuk Victor. The Specificity of Classification of Religious Pilgrimage Tours. The essence of the concepts of «religious and pilgrimage tourism» and «pilgrimage» is overviewed and the relationship between these research categories is defined. There are methodical features of classification of religious pilgrimage tours in the article and the specificity of taxonomy of main types and forms of religious pilgrimage is given. The basic functions of religious and pilgrimage tourism are revealed. The variety of scientific approaches to classification of religious pilgrimage tours is analyzed. The author offered his own scheme and principles of religious pilgrimage classification.

Key words: religious and pilgrimage tourism, pilgrim, classification, functions of pilgrimage, religious pilgrimage tour.

Стаття надійшла до редколегії
25.12.2015 р.